DEVONI LUG‘ATIT TURK ASARINING PEDAGOGIK AHAMIYATI

Saydazimova Durdona Xabibullayevna
Ingliz tili amaliy kursi kafedrasi mudiri, dotsent
dsaydazimova44@gmail.com
Yaxyaxonova Muazzamxon Abrorxon qizi,
Nizomiy nomidagi O‘zMPU talabasi.
muazzamkhanyakhyakhanova@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada Devoni lug‘ati turk asarining pedagogik-tarbiyaviy ahamiyati, Mahmud Koshg‘ariyning “Devonu lug‘otit turk” asari turkiy xalqlarning boy tarixiy, madaniy va til merosining nodir namunasi hisoblanadi. Ushbu asar o‘z davrida nafaqat tilshunoslik, balki pedagogik yo‘nalishda ham muhim ahamiyatga ega bo‘lib, undagi o‘gitlar, ta’limga oid g‘oyalar va axloqiy qadriyatlar bugungi kunda ham dolzarbligini yo‘qotmagan. Asar tarkibidagi maqollar, hikmatli so‘zlar va tarbiyaviy hikoyatlar yoshlarga milliy qadriyatlarni singdirish va ularning dunyoqarashini kengaytirishga xizmat qiladi."Devoni lug‘atit-turk" zamonaviy ta’lim jarayonida ham muhim manba sifatida qadrlanadi.

Kalit so‘zlar: Devoni lug‘at, turkey til,tilshunoslik tarixi, lug‘at, Qoshg‘ariy,tarbiyaviy ahamiyat.

Olim kishi so‘zidan olgil o‘git,
Yaxshi so‘zlar ta’siri dilga singar.
Mahmud Koshg‘ariy

Ma’naviy meros har qanday jamiyat tarbiyasining asosidir. Mahmud Koshg‘ariyning “Devonu lug‘otit turk” asari turkiy xalqlarning boy tarixiy, madaniy va til merosining nodir namunasi hisoblanadi. Ushbu asar o‘z davrida nafaqat tilshunoslik, balki pedagogik yo‘nalishda ham muhim ahamiyatga ega bo‘lib, undagi o‘gitlar, ta’limga oid g‘oyalar va axloqiy qadriyatlar bugungi kunda ham dolzarbligini yo‘qotmagan. “Devonu lug‘otit turk” XI asrda Mahmud Koshg‘ariy tomonidan yozilgan bo‘lib, unda turkiy tillarning boyligi va xilma-xilligi aks etgan. Asarning asosiy maqsadi arab xalqlariga turkiy tillarni o‘rgatish va turkiylarning boy madaniy merosini tanitish

edi. Shu bilan birga, asar tarbiya, ma’naviy kamolot va axloqiy qadriyatlarni shakllantirishga qaratilgan g‘oyalarni ham o‘zida mujassam etgan.

Asrlar o‘tsa hamki bizgacha o‘tmishdan qon-qonimizgacha singan ilm va tarbiyaga oid bilimlar va insonni odob-axloqiga oid har xil qarashlar mavjud. Tarixdagi eng buyuk mutafakkir ulamolar tomonidan ta’lim-tarbiyaga oid moddiy meroslar bor bo‘lib, bu madaniy va moddiy meroslar pedagogika faniga borib taqaladi. Muhammad Sodiq Qoshg‘ariy ham o‘zining ta’lim-tarbiyaga oid ilmi orqali sharq pedagogikasi tarixiga o‘zining hissasini qo‘shgan ulamolardan biri hisoblanadi. Mahmud Qoshg‘ariy Bolasog‘un shahrida dunyoga keladi. Uning to‘liq ismi Mahmud ibn Husayn ibn Muhammaddir Mahmud Qoshg‘ariy umri davomida qilgan mashaqqatli mehnati evaziga qomuschi olim va tolmas sayyoh bo‘lib tanildi. Mahmud Qoshg‘ariy turk tilining nozik bilimdoni va tolmas targ‘ibotchisidir. U *“|arab tili bilan ikki uloqchi ot singari teng poyga qilib, o‘zib borayotgan turk tilini”* ko‘klarga ko‘taradi, uning o‘ziga xos xususiyatlarini mahorat bilan ko‘rsatib beradi. “Devon” sahifalari orqali tanishish ko‘z oldimizda Mahmud Qoshg‘ariyni geograf, botanik, zoolog, biolog, etnograf, tilshunos, folklorshunos, adabiyotshunos, tarixchi olim sifatida namoyon qiladi. Shuning uchun ham uni qomusiy olim deb ataymiz.

Pedagogik ahamiyati:

1. Til va madaniyatni o‘rgatish vositasi: Asar turkiy xalqlarning tilini tizimli ravishda o‘rgatish maqsadida yozilgan bo‘lib, bunda ta’limning asosiy qoidalari ko‘zda tutilgan. Turkiy xalqlarning turmush tarzi, odatlari va qadriyatlari tildagi so‘zlar orqali o‘quvchiga yetkazilgan. Bugungi kunda asar pedagogik jarayonda ona tilini o‘rgatishda boy manba sifatida qo‘llanishi mumkin.
2. Axloqiy tarbiya va hayotiy saboqlar: Asarda turli maqollar, matallar va hikmatli so‘zlar keltirilgan. Ular yosh avlodni halollik, adolat, mehnatsevarlik kabi insoniy fazilatlarga o‘rgatadi. Masalan, Mahmud Koshg‘ariy maqollar orqali odob-axloqning hayotdagi ahamiyatini ta’kidlaydi: “Er bo‘lsa, aytgan so‘ziga amal qiladi”. Bu yoshlarga so‘zida turish va mas’uliyatli bo‘lish zarurligini o‘rgatadi.
3. Milliy o‘zlikni anglashga xizmat qiluvchi manba: Asar turkiy xalqlarning tarixiy an’analari va qadriyatlarini o‘rgatish uchun muhim manba bo‘lib xizmat qiladi. Unda xalqning hayoti, urf-odatlari va qadimiy e’tiqodlari aks etgan. Bu esa milliy o‘zlikni anglashda muhim ahamiyatga ega.
4. Ta’limiy metodik yondashuvlar: Mahmud Koshg‘ariy so‘zlarni nafaqat izohlagan, balki ularni she’riy parcha va maqollar orqali tushuntirgan. Bu esa tilni o‘rgatishda samarali metodik uslub hisoblanadi. Bugungi kunda bu yondashuv interfaol metodlar bilan uyg‘unlashtirilsa, ta’lim samaradorligini oshiradi.
5. Integratsion ta’limning namunasi: Asar faqat lingvistik emas, balki tarix, geografiya, madaniyat va etnografiyaga oid bilimlarni ham o‘z ichiga oladi. Bu integratsion yondashuv hozirgi zamonaviy ta’limda turli fanlarni bir-biri bilan uyg‘unlashtirishda qo‘llanilishi mumkin.

Mahmud Qoshg‘ariyning pedagogik jihatlari va uning ilmiy merosi ta’lim va tarbiya jarayonida muhim o‘rin tutadi. Ayniqsa, uning “Devonu lug‘otit-turk” asari

pedagogik qiymati jihatidan o‘ta qimmatlidir. Uning pedagogik xususiyatlari quyidagicha tasniflanadi:

1. Milliy o‘zlikni tarbiyalash: Mahmud Qoshg‘ariy turkiy xalqlarning boy til boyligini, madaniyatini va urf-odatlarini saqlab qolishga intilgan. Uning ishlari yosh avlodni milliy qadriyatlarni hurmat qilishga va o‘z tarixiy ildizlarini anglashga undaydi.O‘quvchilarda turkiy tillar va madaniyatga qiziqish uyg‘otib, ularni o‘z madaniyatini chuqur o‘rganishga undaydi.
2. Multikulturalizm va bag‘rikenglikni targ‘ib qilish: “Devonu lug‘otit-turk” asarida turkiy tillarning arab tili bilan qiyoslangan holda o‘rganilishi xalqlar o‘rtasida o‘zaro tushunishni rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu yoshlarni boshqa tillar va madaniyatlarni hurmat qilishga o‘rgatadi.
3. Ta’lim metodikasi: Asar pedagogik yondashuv bilan yozilgan: har bir so‘z arab tilida izohlanib, uning amaliy qo‘llanishi misollar bilan tushuntirilgan. Bu ilm o‘rgatishda mantiqiy va tushunarli yondashuvni aks ettiradi.O‘quvchilarning xotirasini mustahkamlash uchun maqollar, she’rlar va hikmatli so‘zlardan foydalanilgan.
4. Til va madaniyatni o‘rgatish vositasi: Mahmud Qoshg‘ariy so‘zlarni izohlashda ularning madaniy va tarixiy jihatlarini ham ko‘rsatib o‘tadi. Bu yondashuv yoshlarni nafaqat tilni, balki o‘sha davr madaniyati va urf-odatlarini o‘rganishga undaydi.Asar orqali tilning ahamiyati, ma’nosi va uning boshqa tillar bilan aloqasi o‘quvchilar ongiga singdiriladi.
5. Etik va axloqiy tarbiya: “Devonu lug‘otit-turk”dagi maqollar va hikmatli so‘zlar axloqiy tarbiya vositasi bo‘lib xizmat qiladi. Ular odob-axloq, donolik va ezgulikni ulug‘laydi. Yoshlarni insonparvarlik, adolat va vatanparvarlik ruhida asarning roli katta.
6. Amaliy ta’lim uchun manba: Asar ichidagi xarita (dunyodagi eng qadimiy turkiy xarita) geografiya fanini o‘rganishda yordam beradi. Bu esa nafaqat til, balki tarix va geografiya fanlarining rivojiga ham hissa qo‘shadi.
7. Inson qobiliyatlarini rivojlantirish: Asarda o‘ziga xos uslubda yoritilgan tarbiyalashda misollar va izohlar o‘quvchilarning analitik fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi.Turli so‘zlarni tahlil qilish va ularning madaniy hamda tarixiy bog‘liqliklarini anglash yoshlarni ilmiy fikrlashga undaydi va ularni bu asarga qiziqishini orttiradi.

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki Mahmud Qoshg‘ariyning ilmiy va pedagogik merosi xalq ma’naviyatini boyitish, yosh avlodni bilimli va ma’naviyatli qilishga xizmat qiladi. Uning asarlari nafaqat tilshunoslik balki tarix, axloq va milliy tarbiya bo‘yicha ham noyob qo‘llanma hisoblanadi. Asar o‘z ilmiy va madaniy ahamiyati bilan hanuz qadrlanib kelmoqda. Denoni lug‘atit–turk asari o‘quvchilarga tilshunoslikni, tarixshunoslik va madaniyatshunoslikni ham o‘rgatadi. Asar turkiy xalqlar merosining ajralmas qismi sifatida baholanib kelmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Абдушукуров Б. XI-XIV аср туркий ёзма манбалар тилларидаги зоонимлар: Филол. фан. номз. .дисс. –Тошкент, 1998.
2. Абдуллаев Ф.А. Ўзбек тилининг Хоразм шевалари. –Т.: Фан, 1960.

3. Абдуллаев Ф. «Девону луғатит турк» асарида ўғуз компонентининг ўрни маса-ласи // ЎТ А. – Тошкент: 1971, № 5, 51-56-бетлар.

4. Asker R. Mahmud Kaşgarinin “Divanü lügat-it-türk” eseri üzre bibliografik ve grammatik gösterici. –Baki, 2008. –S. 192.

5. Ashurboyev Samixon. O‘zbek dialektologi-yasi. –T.: Navro‘z nashriyoti. 2016.

6. Дадабоев Ҳ. «Девону луғотит турк»даги туркий тилларга хос фонетик ва лексик- семантик хусусиятлар ҳақида // Тилшуносликнинг долзарб масалалари. – Тошкент: 2008, 3-9-бетлар.

7. Фитрат. Энг эски турк адабиёти намуна-лари. Нашрга тайёрловчи: О.Ҳамроева. Масьул муҳаррир: Ҳ.Болтабоев. – Тош- кент: MUMTOZSO‘Z, 2008.

8. Fitrat. Tanlangan asarlar. –Toshkent, 2009. –B. 119.

9. Ибрагимов С., Асомиддинов М. От- ражение профессиональной терми-нологии в “Диван лугат-иттюрк” и “Кутадгу билиг” // Советская тюрко-логия. 1972. №1. –С. 114-122.

10. Ишаев А. «Девону луғатит турк» ва ўз- бек шевалари // ЎТА. – Тошкент: 1971, № 5, 63-67-бетлар.